

ФЕНОМЕН ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У МАСМЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

*Маленко Олена,
доктор філологічних наук, професор,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди,
malenalingva@gmail.com*

КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КОЛЕКТИВНІЙ СВІДОМОСТІ: ПАФОС VS БУДЕННІСТЬ

Знакові особистості в кожній конкретній нації стають її певними символами, маркерами культури, ціннісними кодами. Найчастіше в таких вимірах перебувають постаті письменників, що зумовлене їхньою мистецькою заданістю художньо відтворювати події національного буття, а також духовною місією транслявати екзистенційно спрямовані меседжі. Чим потужніший письменник, чим вагомніше його роль в історичному контексті, тим більшою є потреба формування потрібного суспільству образу (навіть міфу) митця в колективній свідомості, тим більше ризиків стереотипізації цього образу на потребу тих чи тих суспільних запитів. Найчастіше такі запити мають ідеологічно заангажовані країни, де естетичні цінності (тобто художні досягнення митця, його унікальність) поступаються вимогам відповідної ідеології створити канонічний образ, який вписується в систему жорстких регламентацій щодо потрібного колективній рецепції стереотипу. Власне, ідеться про маніпулятивні стратегії й тактики ідеологічних систем, інструментом яких постають канонізовані образи митців.

На лінгвокогнітивному рівні моделювання таких образів-стереотипів відбувається шляхом кодування масової свідомості обраними словами-асоціатами, частотність і дискурсивна продуктивність яких забезпечує потрібний рівень сприймання й усвідомлення образу того чи того митця (тобто формується певна ментальна модель образу й за тим – концептуалізація антропоніма). У цьому разі можлива невідповідність між реальною персоною

письменника та його колективним образом або концептом, який проте може змінюватися внаслідок трансформації ідеологій, державних цінностей і потреб соціуму.

Образ Тараса Шевченка як титульного поета української нації максимально зазнав концептуалізації в масовій свідомості українців, але присутньо ця концептуалізація віддзеркалює набір образів-стереотипів, закладених у змісті шкільного й вишівського вивчення життя й творчості митця, у науковому й публіцистичному шевченківських дискурсах ще часів ідеологічно заангажованого радянського суспільства. Насамперед це канонічні асоціативно-образні маркери Шевченка: *Козар, поет, борець, співець, титан, революціонер* (пафосні субстантивні моделі); *боровся за волю народу; поклав життя за волю народу; боровся проти царату / панства; закликав до боротьби за волю; не скорився царату; писав вірші про знедолений народ, гнівно засуджував царат / панство / кріпаччину* (пафосні вербативні моделі); *геніальний, волелюбний, мужній, сильний духом, непоборний* (пафосні ад'єктивні моделі); *кріпак, невільник, в'язень, страждалець, страдник, мученик* (емпатійно конотовані субстантивні моделі); *мучився в неволі, мучився за народ, зазнав знущань від царату, страждав за народ, страждав на засланні* (емпатійно конотовані вербативні моделі).

Поза межами цих вимірів Шевченка перебували його приватне життя, події, звички, почуття. Тобто образ поета набув максимальної вихолощеності, дистилляції, перейшовши до розряду ідолів. Науковці визначають такий спрощений характер сприймання конкретного об'єкта поняттям *когнітивні викривлення*, тобто «систематичні помилки в мисленні або шаблонні відхилення в судженнях, які виникають на основі дисфункційних переконань, уведених до когнітивних схем — тих концептуальних структур, які люди використовують для осмислення світу й оточення» [цитуємо за: 1, с.153]. Когнітивні викривлення та упередження сприяють формуванню у свідомості людини спотвореної, гомогенної соціальної реальності, тобто відбувається девіантна інтерпретація об'єкта [там само].

Суспільно-політичні зміни наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. наблизили образ Шевченка до України (замість слова *народ* у моделюванні образу використовують слово *Україна*): *оспівував Україну, любив Україну, вболівав за Україну, боровся за волю України, поклав життя за волю України, мучився за Україну, страждав за Україну* та ін. У медійному й освітньому дискурсах продукується образ *Шевченка-генія* й *Шевченка-пророка*, що втілювалося в шаблонних темах публіцистики й учнівських творів: «Шевченко – геній / пророк українського народу»; «Геній Тараса Шевченка в українській літературі»; «Тарас – геній і борець за Україну»; «Геніальний пророк України» та ін. Тобто загальний стереотип Шевченка не позбувся пафосу, який віддаляв митця від його особистого життя, звичайних буттєвих реалій. Основними лексико-семантичними кодами моделювання коригованого образу Шевченка-поета стали номінації *Кобзар, український геній, український пророк, борець за волю України*.

Наприкінці 90-х років ХХ ст. змінюється вектор суспільного сприймання постаті Тараса Шевченка: з'являються праці літературознавців, які оприявнюють, описують та інтерпретують приватні сюжети з життя митця (його зв'язки із жінками; шкідливі звички, зокрема пияцтво; пристрасті; смакові вподобання; емоційну й поведінкову нестриманість тощо). Шевченка потроху «оживлюють» і переводять у площини буденного, звичайного, людського, врешті того, що більш зрозуміле й цікаве масовій свідомості (власне, йдеться про спробу долання когнітивних викривлень). До медійного, літературного й освітнього контенту про Шевченка долучають тему «Кохані жінки Тараса Шевченка», яка в різних артикуляціях і досі посідає активне місце в мас-медіа: «Кохані жінки в житті Тараса Шевченка» (taras-shevchenko.com.ua); «Жінки Тараса Шевченка: кого любив поет» (news.obozrevatel); «Жінки та пристрасть Тарас Шевченка» (rascurs.ua); «Тарас Шевченко і жінки: відверто про особисте життя» (5.ua); «Шевченко і жінки: 5 фактів, про які ви не знали» (tsn.ua); «Кохані жінки Шевченка – від кріпачок до аристократок» (patrioty.org.ua) та ін. Одним із перших цю тему в публічний простір запустив харків'янин, професор

Ю. Ковтун, написавши книгу «Кохані жінки Шевченка» (2004); до 200-го ювілею поета Любов Гонтарук видала книгу «Я їх любив. Кохані жінки Т.Г. Шевченка» (2014); також маємо багато статей на цю тему, яка стала дуже популярною й має попит у читачів. Когнітивна модель образу вже більш «живого», «людського» Шевченка доповнюється маркерами кохання, любов, пристрасть, жінки, що створює паралельний світ буття Шевченка, у якому поет постає як звичайна людина.

Менш популярною виявилася тема про «темний бік» природи Шевченка, яку апробував свого часу Олесь Бузина у виданні «Вурдалак Тарас Шевченко» (2000). Книга збурила суспільство, адже був здійснений замах на канон – національного генія і пророка, що як образ у межах української колективної свідомості й ментальності апріорі мав бути витриманим у морально-етичних приписах. Ключовими маркерами «темного» Шевченка в Бузини стали алкоголік, заздрісник, незграба, ловелас, грубіян; аморальний, скупий, грубий, гнівний, нестриманий, лицемірний та ін. По-різному відреагували на такого Шевченка в суспільстві: від прийняття й розуміння цієї книги як певного кроку до свободи думки й можливості розвінчувати стереотипні міфи та руйнувати ідолопоклонство (Олександр Білодід) до неприйняття, обурення, нищівної критики, наукової негачії (Іван Дзюба, Зінаїда Тарахан-Береза, Лариса Масенко та ін.). Тобто попередньо сформований образ Шевченка як геніального поета й пророка України виявився сильнішим не тільки на рівні стереотипного сприймання, але й раціонального усвідомлення його націєвірної, націєоб'єднувальної, націєцентричної ролі. Це свідчить про ментальну вагу Тараса Шевченка в процесах консолідації української нації, що виходить за межі попередніх когнітивних викривлень і диктується потребами суспільства в пасіонарних особистостях.

Сьогоднішній характер когнітивного моделювання образу Шевченка в суспільній свідомості віддзеркалює саме ці настанови – національна вага і роль, що закладається в програмі шкільного вивчення творчості поета на рівні формулювання тем (9 клас): «Геніальний поет, мислитель, пророк

національного відродження в Україні»; «Національна проблематика поезії»; «Протистояння імперського режиму і вільнодумної, національно свідомої особистості»; «Продовження теми національно-визвольної боротьби»; «Засудження комплексу меншовартості, національного безпам'ятства та байдужості до рідної мови» та ін. [2]. Видається, ці маркери цілком відповідають запитам українського суспільства, яке перебуває в кризовій ситуації національної розірваності. І знову Шевченко набуває потрібного суспільству пафосу, хоча вже під іншим суспільно-політичним радикалом. Але постає питання: наскільки ці шкільні шевченківські наративи «заходять» у свідомість підлітків XXI ст., щоб далі розвинулися в багатовимірний, гетерогенний, наближений до розуміння мистецького й суспільного феномену образ Шевченка? Чи ця інформація потрібна тільки для проходження ЗНО або НМТ? Чи загалом близький і зрозумілий їм Шевченко як поет? Ці питання провокують інші: який Шевченко потрібний українському суспільству? для чого? що має реальну вартість у суспільній рецепції Кобзаря? чого вартує канонізація Шевченка?

Видається, з-поміж наявних суспільно маркованих вимірів Шевченка є один, що буде завжди переконливий і самодостатній – Шевченко як феноменальний український поет, універсальний митець, засновник української літературної мови. Ці маркери поза часом і тенденціями доби.

Як і сама поезія Шевченка.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маленко О.О. Когнітивні викривлення в суспільній рецепції знакових письменників: істинне/об'єктивне vs викривлене/суб'єктивне. *Аргументи сучасної філології: нестача й бажання в тексті*: Матеріали Міжнародної наукової конференції (2–3 квітня 2021). Харків, 2021. С. 150–156.

2. Українська література. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ, 2017.